

civium romanorum però, que Plini cita clarament a Hispania (*N.H.* III, 1, 7; IV, 22, 117), existiren en realitat, i no són interpolacions del text (GASCOU 1971, GASCOU 1986, LE ROUX 1986, CHASTAGNOL 1990).

Segons alguns autors aquest podria ser el cas dels *oppida civium romanorum*, on Plini emprà un terme més general, *oppida*, per designar una realitat més concreta, *municipium*. Aleshores *oppidum civium romanorum* seria igual a *municipium civium romanorum*⁷.

Probablement, però, aquesta interpretació és també massa arriscada. El *municipium* és una categoria pròpia del món Itàlic, que difícilment podem trobar tan extesa a territori provincial en un moment tan antic. En algun cas l'equiparació *municipium civium romanorum-oppidum civium romanorum* pot ser possible, però en casos molt concrets (LE ROUX 1986).

Cal potser tornar sobre el terme principal, *oppidum*, per mirar d'aclarir aquesta qüestió.

El terme *Oppidum* té un sentit ampli, però significatiu. Per Mommsen, *Oppidum* és una denominació que es refereix a l'acte jurídic de la construcció de muralles, d'una cinta de murs de dret públic, i no d'una simple fortificació militar (MOMMSEN 1985 p. 437, en especial nota 2, on es refereix a Hispania). *Oppidum* és semblant a *urbs*, ciutat, però el primer pertany a una terminologia amb un caràcter més humil. En tot cas, és clar que el terme *Oppidum* implica una aglomeració de poblament (així l'entén per exemple P. Le Roux (LE ROUX 1986 p. 331)), un nucli amb un mínim caire urbà.

Més enllà d'aquest fet, però, el terme *oppidum* no sembla tenir una categoria jurídica especial (tot i que alguns autors consideren que sí⁸). Més aviat sembla que cal entendre el terme d'*oppidum* des del seu punt de vista d'aglomeració urbana, sense sentit jurídic concret⁹.

---

⁷ Aquesta seria la hipòtesi de J. Desanges, recollida i en part criticada per LE ROUX 1986 p. 333.

⁸ Es el cas per exemple de P. Le Roux, que dona un caràcter polític a aquest terme. Le Roux creu que Plini utilitza aquest terme per reflexar la situació pre-Augustea (i potser pre-Cesariana) dels nuclis que no són ni municipis ni colònies, però que ja tenen una certa autonomia, són un model geogràfic i jurídic a la vegada (1986 p. 336). Potser el terme és encara més senzill d'interpretar, i en aquest sentit estariem més d'acord amb J. Gascoü, que no li dona cap sentit específic més enllà del d'aglomeració urbana (GASCOU 1971).

⁹ Segons un recent treball sobre el lèxic Plinià, per al cas d'Hispania *oppidum* és el terme per excel·lència per referir-se a assentaments urbans, i el seu ús no presuposa cap valoració respecte a tamany, ubicació o característiques defensives, i és independent dels possibles "status" que

Caldria entendre aleshores l'expressió d'*oppidum civium romanorum* a Plini en el seu sentit més literal, com un centre urbà on hi viuen ciutadans romans organitzats¹⁰.

Per tant, aquest centre urbà no tindria una categoria jurídica específica, com a centre urbà, sinó que la tindria en tant que hi viuen ciutadans romans.

El que ens indicaria aleshores el terme d'*oppidum civium romanorum* és l'existència en aquell centre d'un *conventus civium romanorum*, és a dir un grup de ciutadans romans agrupats entorn a l'entitat del *conventus*.

Ha estat A.N Sherwin-White l'autor que ha defensat la teoria que *oppidum civium romanorum* era un terme que a Plini equivalia a *conventus civium romanorum* (SHERWIN-WHITE 1939). Més recentment aquest autor ha precisat una mica aquesta identificació, que no pot ser automàtica (SHERWIN-WHITE 1973 p. 344 i ss.): Inicialment Sherwin-White considerava que l'*oppidum civium romanorum* representava una barreja d'inmigrants ciutadans romans de Centre-Itàlia, que formaven associacions "conventuals" dintre de les ciutats natives, i de ciutadans nadius als quals s'havia concedit la ciutadania. Aquests *oppidum civium romanorum* en època Augustea, o després d'ell, foren organitzats formalment com a *municipia civium romanorum*. A l'àrea del Nord d'Àfrica, però, alguns d'aquests *oppida civium romanorum* de Plini ens apareixen com a colònies o com a ciutats peregrines posteriorment, i en algun cas semblen exclusivament de veterans d'Itàlia (Marians).

Segons aquest autor, per a la Hispania Tarraconesa l'evidència de moneda local mostra que de 12 *oppida civium romanorum* de la llista de Plini, no menys de 6 o 7 tenen el títol de municipi sota August o Tiberi. Un vuité, Sagunt, sembla també estar a prop de la municipalització en època de Tiberi. Però sols Empúries, d'on Livi descriu la unificació de la comunitat peregrina i dels pobladors romans per una concessió de la ciutadania romana, és cert que és un municipi d'estatut romà, no llatí (SHERWIN-WHITE 1973 p. 346). Hi ha altres indicis que algunes d'aquestes comunitats tenen un fort component natiu: Plini descriu *Ilerda* com una comunitat de Romans i de la tribu dels *Surdaones*, és a dir que era promocionada a la ciutadania una comunitat d'Hispanos, juntament amb un assentament "conventual" de ciutadans romans d'Itàlia. *Ilerda* apareix com a *municipium* a les monedes (SHERWIN-WHITE p. 347)..

A Dalmàcia també Plini descriu *oppida civium romanorum*, dels quals bona part seran *municipium* a finals del Principat, si bé un serà colònia.

---

puguí disfrutar l'assentament en qüestió (colònia, municipi de dret romà, etc..)(CAPALVO 1986 p. 55).

¹⁰ Aquesta es també la opinió de Sherwin-White, que considera que Plini emprà el terme *oppidum* de manera poc estricta a un nivell jurídic, i que en realitat fa referència a que una ciutat és el nucli més preminent d'aquell territori (SHERWIN-WHITE 1973 p. 349).

Per tant, Sherwin-White creu que el terme d'*oppidum civium romanorum* cobreix diferents realitats: en alguns casos suposa un *conventus* exclusiu de ciutadans romans (pocs casos, però), i més generalment suposa una concessió de ciutadania a comunitats natives. Alguns esdevindran colònies. Una considerable proporció, però, esdevindran després municipis. D'aquests, en coneixem alguns que inclouen la població nativa i que tenen l'estatut romà complert. L'evidència de les monedes hispanes mostra que molts dels *oppida civium romanorum* d'Hispania foren reorganitzats com a municipis de dret romà en època d'August (SHERWIN-WHITE 1973 p. 348-349).

La teoria que veu en l'existència d'un *conventus civium romanorum*, en una ciutat amb població indígena, l'origen del *oppidum civium romanorum* es veu reforçada per diversos arguments:

* En part pel propi origen de les fonts documentals Plinianes: principalment el *census* romà. Plini, a través del cens fiscal, coneixeria perfectament aquells centres urbans on hi habitaven ciutadans romans. D'aquí la meticulositat de la descripció¹¹, i a la vegada l'ambigüitat de Plini en transmetre determinats termes. Es tracta de l'adaptació que ell fa d'unes dades censitàries on s'indiquen el nombre i ubicació dels ciutadans romans per tot l'Imperi, i que en molts casos corresponen a aglomeracions que no són compatibles amb el model de ciutat que un lector romà coneix.

* Es difícil pensar que en el moment relativament antic que descriu el text de Plini, l'extensió del municipi romà fora d'Itàlia estés tan extés. Abans de Cèsar, l'extensió del privilegi del municipi en territori provincial fou molt limitat. Cèsar va iniciar un procés de municipalitzacions, però serà amb August quan podem dir que aquest procés pren força. Les dades de Plini no poden haver-lo encara reflexat (i de fet no ho fan, com es pot constatar en casos concrets).

Creiem per tant que el terme d'*oppidum civium romanorum* a Plini, en general, no pot reflexar més que en determinats casos un *municipium civium romanorum*, i sobretot el que fa referència és a l'existència de *conventus civium romanorum* en determinats centres urbans (molts d'ells d'origen indígena). Alguns d'aquests *conventus* els coneixem per les fonts, com és el cas de Còrdova (Cèsar *B.C.* II, 19, 1).

---

¹¹ Les llistes del *census* estaven especialment concebudes per recollir els diferents *status* dels centres, doncs són d'una importància decisiva per establir el cens d'un territori provincial, on es pagava un vectigal per l'utilització i possessió del sòl. En canvi això és de poca importància en el territori Itàlic, on el sòl era posseït *ex iure quiritem* (THOMSEN 1947 p. 42-43).

- La municipalització d'*Iluro*.

En el cas d'*Iluro* (i possiblement seria el mateix per *Baetulo*), no podem pensar que Plini, amb el terme d'*oppidum civium romanorum*, designés l'existència d'un centre amb municipi de dret romà. Creiem que el terme fa referència en realitat a l'existència d'un *conventus civium romanorum*, o potser només a l'existència d'un grup de ciutadans romans habitant a la ciutat.

El fet que *Iluro* i *Baetulo* apareguin a Plini, és degut a que apareixien en els llistats del *census* romà, i per tant significa que hi habitaven ciutadans romans (que s'organitzessin en *conventus* s'infereix del que passa en altres centres, si bé no en tenim cap dada).

La municipalització d'*Iluro* es produirà en època Augustea (aquí ja no tenim dades per *Baetulo*, tot i que ens inclinem a pensar en una situació similar). Coneixem la dedicació al primer duòvir quinquenal, i és d'aquesta cronologia (IRC I n° 101). Fins i tot coneixem la dedicació a un Flamen de Roma i August, que per la seva carrera posterior sabem amb seguretat que fou Pre-Flavi (IRC I n° 102).

Tot i no utilitzar el recolzament epigràfic, altres autors també suposaren la municipalització d'*Iluro* en època Augustea (per exemple D'ORS 1974 p. 257, que considera tant a *Iluro* com *Baetulo* municipis Augusteus). L'argument és similar: no apareixen a Plini com a municipis, però sí com a *oppidum civium romanorum*, i sabem que amb posterioritat són municipis.

- El dret romà o el dret llatí.

Aquesta problemàtica és també de difícil solució, perquè aquí la informació epigràfica no és tan clara.

Cal primer destacar un fet sovint poc valorat: en època Republicana a Itàlia no existeixen altres municipis que els municipis de dret romà (HUMBERT 1978, LE ROUX 1986 p. 328).

Segons P. Le Roux i altres autors, cal pensar que un municipi en època d'August és sempre de dret romà (LE ROUX 1986 p. 339). En aquesta mateixa línia, recentment A. Chastagnol ha destacat com no es coneix cap ciutat de dret llatí que fos un municipi abans d'època de Claudi. El títol de municipi abans de Claudi era reservat als municipis de ciutadans romans¹² (CHASTAGNOL 1990 p. 353). Segons aquesta visió, el municipi de dret llatí és una creació posterior. Per P. Le Roux el municipi de dret llatí és una creació Flavia, el *municipium Flavium*, que correspon a una nova realitat jurídica i política, fruit d'una nova estratègia

12 De fet Chastagnol considera que en època del 2on triumvirat i època Augustea, bona part de les ciutats provincials accedeixen als estatuts que eren característics de les ciutats italianes: colònies romanes, municipis de dret romà i colònies llatines (CHASTAGNOL 1990 p. 355). Es tracta per tant d'un fenomen general, d'on *Iluro* no és més que un exemple, si bé privilegiat gràcies a l'epigrafia.

Imperial per integrar a les estructures de l'Imperi les èlites locals. Segons Le Roux, per això a Hispania Plini diferencia sempre quan un centre és de dret llatí que pertany al *Latium vetus*, a diferència del que en el seu moment ja es comença a conèixer (LE ROUX 1986 p. 345).

Per A. Chastagnol, aquest municipi de dret llatí és una creació sorgida a partir de la Censura de Claudi, que els Flavis potencien de manera sistemàtica (això permetria explicar millor perquè Plini ja coneix aquest nou dret llatí, diferent del republicà, així com la municipalització dels centres de la Nòrica) (CHASTAGNOL p. 357). Per a aquest autor, després de la Censura de Claudi ja no hi haurà més municipis de dret romà, sinó llatins (CHASTAGNOL 1990 p. 364).

Be sigui el municipi de dret llatí una creació de Claudi o bé Flavia, en tot cas sembla clar que el municipi d'*Iluro* és d'una cronologia anterior a Claudi, i per tant seria un municipi que pertanyeria al model antic, el de dret romà, com tots els municipis fins aquell moment.

La hipòtesi contrària (que veu en tots els municipis fora d'Itàlia municipis de dret llatí), té el greu problema d'haver d'explicar l'existència d'aquest tipus de categoria jurídica en època pre-Claudia o pre-Flavia sense tenir cap evidència prou clara. La primera menció de *municipium Latinum* no la trobem fins a la *Lex Irnitana* (expressió molt diferent al *Latium Vetus* de Plini, o els *oppida Latinorum veterem*) (CHASTAGNOL 1990 p. 365).

Un intent de replantejar la tesis de Saumagne a partir de la lectura de la *Tabula Siarensis* fou proposat per J. Gonzalez (GONZALEZ 1984). En aquesta *Tabula*, els *municipium civium romanorum* no apareixien implicats en la celebració dels funerals de Germànic a les províncies, el que Gonzalez creia que indicava la seva no existència. La seva absència en l'homenatge fúnebre, però, sembla explicar-se millor per la pròpia autonomia administrativa que els *municipium civium romanorum* tenien, que els deixa fora de l'ordre de l'emperador (LE ROUX 1986 p. 340, CHASTAGNOL 1990 p. 357 n. 22). Des d'una altra argumentació, també Gascou crítica la hipòtesi de Gonzalez, i reconeix l'existència dels *municipium civium romanorum* (GASCOU 1986).

Si tenim en compte les dues interpretacions, sembla més lògic lligar el fenomen de la municipalització en època Augustea o anterior (podriem dir potser Pre-Claudia) als municipis de dret romà, doncs aquest és l'únic tipus de municipi que fins aquell moment es coneix a Itàlia, i per tant el tipus de municipi que s'exporta als territoris provincials.

- L'evolució d'*Iluro*.

Quina seria aleshores l'evolució jurídica del nucli d'*Iluro*?

Creiem que a partir de la seva fundació, en el segon quart de s. I a.C., *Iluro* seria un centre sense una categoria jurídica romana específica com a nucli urbà: és a dir, no seria ni colònia ni municipi. Seria un *oppidum*

civium romanorum, entés en el sentit d'un centre on hi habiten ciutadans romans.

Aquesta qualificació probablement suposa l'existència d'un *conventus civium romanorum*, és a dir la presència d'una organització interna entre aquests ciutadans romans. Que es tracti d'un grup més o menys important de ciutadans romans queda justificat pel fet que apareixen en les llistes del *census* que Plini utilitza.

Ara bé, aquesta mateixa situació jurídica, suposa que la fundació del centre urbà no anà acompanyada d'una categoria jurídica romana (colònia de ciutadans romans, colònia llatina (com trobem a la Narbonesa), etc..). Fou una fundació sense el caràcter oficial que un estatut jurídic complert li conferiria.

En època Augustea sabem que la ciutat és un municipi, molt probablement de dret romà. Sabem que d'aquest moment és el seu duovir quinquenal primer, i molt difícilment el municipi podria ser més antic (no apareix com a tal a Plini).

L'arqueologia també ens pot ajudar a confirmar aquesta datació: en època Augustea sembla que la ciutat viu un moment important de noves construccions, després d'un període d'aparent crisi. Es precisament el moment Cesarià (entorn el 50-40 a.C.), quan l'arqueologia d'*Iluro* ha detectat abandonaments i/o destruccions al nucli, amb l'amortització d'estructures i clavegueres. Difícilment un moment que sembla estar testimoniats per la decadència podria comportar una promoció jurídica de la ciutat.

El paper reorganitzador d'August, que en bona part posa en ordre i ratifica els estatus concedits per Cèsar anteriorment¹³, però que també en concedeix de nous, ha estat destacat per autors com LE ROUX (1986 p. 339).

Es amb August, doncs, quan *Iluro* esdevé municipi de dret romà, reconeixent segurament l'existència d'un grup significatiu de població Itàlica. No oblidem, però, que la mateixa categoria de municipi implica també l'existència (o pre-existència) d'un contingent de població indígena important, contingent que sembla testimoniar l'arqueologia, i que també està testimoniats en el mateix topònim de la ciutat.

- Evolució històrica.

Després de recollir totes les dades que coneixem d'*Iluro* fins època Augustea, tan arqueològiques com epigràfiques i literàries, crec que podem intentar establir una síntesi històrica molt ràpida:

---

¹³ Sembla també ser el cas del municipi d'Empúries, que P. Le Roux considera Pre-Flavi (LE ROUX 1986 p. 340), i Sherwin White Augusteu (SHERWIN-WHITE 1973 346-47).

La ciutat d'*Iluro* fou fundada entorn el segon quart de s. I a.C., ubicant-se en un indret (un turó sobre la plana) ja ocupat per un o més d'un petit hàbitat ibèric pre-existent.

Aquesta ocupació anterior no pot ser confosa amb una ciutat, doncs en cap cas s'ha localitzat una estructura que indiqui l'existència d'un centre urbà, estructures que si trobem al segon quart de s. I a.C.: carrers, clavegueres en disposició ortogonal, i possibles estructures defensives.

Aquesta fundació de segon quart de s. I a.C. ja respón al que després Plini anomenara *oppidum civium romanorum*.

La fundació d'*Iluro*, per cronologia, pot ser relacionada amb els aconteixements que en aquest moment succeeixen a la Península, amb les lluites entre Sertori i Pompeu, però sobretot amb l'actuació de Pompeu a la Citerior després de la victòria (i fins a mitjans de segle)¹⁴. Precisament sabem per les fonts que Pompeu un cop derrotat Sertori fundà noves ciutats a Hispania (com *Pompaelo*, amb població indígena), ciutats a les quals sembla que no va atorgar un estatut ni de dret llatí ni de dret romà. Aquest podria ser el cas també d'*Iluro*¹⁵.

L'estructura de la *Iluro* republicana probablement va incloure un contingent important de població indígena, però també de població Itàlica. La planta de la ciutat (amb les clavegueres i com a mínim una *domus* -que no tenim, però, ben datada-) indica l'existència d'aquesta aportació poblacional forànea.

Es probable que la ciutat en aquest primer moment tingués alguns edificis públics importants, com sembla indicar la troballa en estructures augustees de peces arquitectòniques reaprofitades.

El moment Cesarià sembla per contra documentar uns nivells d'abandonament i/o destrucció.

No podem en aquest sentit evitar recordar les famoses cites de Cèsar a les grans obres que efectuà Pompeu a la Citerior, ni a les seves grans clientele a la zona

¹⁴ Tampoc podem deixar de relacionar aquest fenomen urbanitzador, però, amb el procés similar que visqué la pròpia zona d'Itàlia després de la guerra social. El fenomen de municipalització del territori d'Itàlia, que en les àrees poc urbanitzades va comportar també un fenomen important de fundacions de noves ciutats, demostra l'interés del nou Imperialisme Romà per vertebrar a partir de centres urbans aquest nou territori. Aquesta vertebració té una clara estructuració jurídica a Itàlia, però no tan clara, en aquest moment, a les províncies. (Aquest fenomen de municipalització i urbanització d'Itàlia després de la Guerra social ha estat magníficament plantejat per dos articles ja relativament antics, però encara ben vàlids LAFFI 1973 i GABBA 1972).

¹⁵ Aquesta relació de Pompeu amb *Iluro*, però, la tractarem en un apartat específic a les conclusions d'aquest treball, doncs no creiem que pugui explicar-se l'evolució del nucli d'*Iluro* sense entendre tota l'evolució del seu territori.

(obtingudes pel seu patronatge sobre les col·lectivitats públiques, *B.C.* I, 61,3; II,18,7)), però tampoc podem evitar recordar l'actitut hostil de Cèsar amb alguns d'aquests centres durant i després de les Guerres Civils.

En època Augustea, l'arqueologia i l'epigrafia coincideixen en assenyalar-nos canvis a la ciutat. Acompanyant el fenomen de la municipalització, *Iluro* viurà una nova etapa d'edificacions, símbol clar de la promoció de la ciutat. Aquests canvis, però, també es veuran reflexats en el territori¹⁶.

Finalment, i ja sortint del marc d'aquest treball, l'arqueologia ha constatat l'existència de nous canvis urbanístics en època flavia. Si bé no sembla que aquests canvis puguin estar relacionats amb canvis en l'estatut jurídic de la ciutat (doncs ja era un municipi de dret romà), sí que molt probablement deuen estar relacionats amb el canvi generalitzat que a tota la província suposa el moment Flavi, amb la promoció de nombroses ciutats al rang municipal (sí bé de municipi de dret llatí). Es un moment important en l'evolució de la vida urbana provincial.

---

¹⁶ També en l'apartat dedicat a les conclusions, analitzarem més ampliament aquest fenomen d'època Augustea, en el que de nou no podem deixar de relacionar l'evolució del territori amb l'evolució de la ciutat.

2.3. - INTERPRETACIO DE LES DADES ARQUEOLOGIQUESES.

2.3.1 - INTRODUCCIO: Els criteris de datació. Els materials.

Un cop recollida de manera sistemàtica la informació que tenim sobre cada jaciment, podem intentar efectuar una primera visió de l'evolució d'aquest conjunt de troballes, no sempre clares i equiparables.

Primerament agruparem els jaciments segons les cronologies que ens ofereixen els materials que coneixem, i ho farem en períodes una mica amplis, doncs les cronologies dels vernissos negres (les peces millor datades) no sempre permeten afinar massa. Per tant el que farem és, a través de l'absència o presència de certs materials, definir la seva pertinença a un o altre conjunt. En els casos de jaciments excavats, sobretot si és recentment, prendrem la datació que es doni en el resultat de les excavacions, però la valorarem també a la llum dels darrers estudis sobre el material.

Cal tenir en compte com ha canviat en aquests últims anys el coneixement que tenim de la cultura material d'aquest moment, sobretot dels productes "indígenes". La identificació de productes com les àmfores d'imitació local (Dressel 1, Lamboglia 2 (GARCIA 1992)), de productes amfòrics anteriors a la gran exportació massiva de Pascual 1 (la identificació de la Laietana 1 (COMAS 1985)), o de noves produccions indígenes¹, ha fet sens dubte variar el coneixement arqueològic d'aquest món indígena en canvi. Les excavacions de tan sols alguns anys enrera presenten problemes importants pel que fa a l'interpretació de les dades, doncs evidentment no pogueren identificar-se aquells materials que no es coneixien, i aquests materials característics del darrer moment de la cultura ibèrica pasaren molt sovint desapercebuts.

Ja no cal parlar, és clar, dels jaciments excavats d'antic, on pràcticament s'ha perdut tota la informació pel que fa al material comú, i on pràcticament no hi pot quedar rastre d'aquestes produccions tan significatives.

Es per això que intentarem interpretar el conjunt de jaciments coneguts a partir d'un criteri que tindrà en compte, en primer lloc, si és un jaciment excavat o no, si és excavat recentment o antigament², i si les dades són totalment fiables o no. Evidentment la valoració d'uns i

¹ Per exemple les imitacions de Campaniana tipus "Can Madà" (GARCIA-PUJOL 1985 p. 143), o l'elaboració de productes en tècnica indígena tardana (VV.AA. 1992).

² Ha estat a partir dels anys 70 i sobretot 80 que les excavacions a la comarca s'han generalitzat. Cal dir, però, que un punt d'inflexió important en la història de la investigació el marca la publicació de M. RIBAS (1952).

altres no pot ser la mateixa (i deixarem sempre un apartat obert amb casos dubtosos).

A partir d'aquí intentarem classificar els jaciments a nivell cronològic segons la següent periodització³.

- **Nivells de l'Ibèric Ple** (s. IV-III a.C.): Els identificarem a partir de la presència de produccions de ceràmica fina del tipus Atic i Proto-Campanià (Taller de les Petites Estampetes, Nikia-Iwn, produccions del Taller de Roses, etc..). Aquests productes, tot i que algunes produccions poden perviure, basicament es consideren d'aquest moment ibèric ple (en la seva darrera etapa). També seran indicatives d'aquest període la presència de material amfòric com les àmfores púniques antigues, Massaliotes, Greco-Itàliques antigues, etc..

En aquest contexte hi ha també produccions ibèriques més típiques ("guttus", etc..), que permeten fixar una cronologia aproximada d'alta fiabilitat⁴. També són un índex cronològic important les proporcions de ceràmica ibèrica a torn/ibèrica a mà, les proporcions d'importacions, etc.. (SANMARTI 1986).

- **L'Ibèric Final. Nivells inicials de Romanització:** Aquest moment cronològic ve marcat sobretot per l'arribada de produccions de la Campaniana A en quantitats significatives. Dins aquest període es podrien identificar dos moments:

- En el primer moment (**1a Meitat de s. II a.C.**) el que arriba són inicialment les formes "antigues" de la Campaniana A (F. Lamb. 23, Lamb. 28, Lamb. 42), sovint acompanyades d'àmfora Greco-Itàlica, Púnica Cartaginesa, Púnica-Eivissenca (PE-12, PE-13, PE-14), etc... Es difícil establir aquest període de forma clara (i de fet en els darrers anys aquestes cronologies s'han anat acostant a les posteriors).

- En un segon moment (**2a Meitat de s. II a.C.**) arriben les produccions de Campaniana A considerades de variant "mitjana", que ja cal posar en relació amb altres productes importats com són les àmfores Itàliques Dressel 1A. El límit

³ Ens basarem en la cronologia dels materials usada pels arqueòlegs de la comarca. Aquesta cronologia ha pogut ser elaborada a partir de l'excavació de jaciments com el dipòsit-cisterna de l'*oppidum* de Burriac (MIRO ET ALII 1988 p. 17 i ss.), les sitges de Burriac (BANUS 1991), o les darreres intervencions arqueològiques d'urgència (GARCIA 1988, GARCIA 1988b, CODEX 1992, CODEX 1992c, CODEX 1992e, CODEX 1992f). Un element fonamental en l'establiment d'aquesta cronologia ha estat la cronologia dels vernissos negres arribats a Empúries (SANMARTI 1978).

⁴ En aquest sentit seguirem les indicacions dels interessants estudis de ceràmica ibèrica realitzats recentment, que comencen a omplir un buit important en l'arqueologia catalana (per exemple MIRO ET ALII 1988, CODEX 1992e, VV.AA. 1992).

inferior d'aquest període el delimita la presència inicial de Campaniana B (que a Empúries arriba a partir de l'any 125 a.C.⁵ (SANMARTI 1978)). En molts dels nivells d'aquest moment ja s'hi troba tègula romana.

Aquestes subdivisions dins la primera fase de la romanització són teòricament identificables, però si no és en casos d'excavacions de dimensions importants és difícil poder delimitar bé aquestes cronologies⁶. La periodització que hem efectuat (diferenciant la primera meitat del s. II a.C. de la segona), pot presentar diversos problemes. Entre ells destaca l'amplada en les datacions de les variants mitjanes de la Campaniana A. Es per això que hem seguit el criteri de considerar com a vàlides les datacions de les darreres intervencions arqueològiques efectuades a la comarca i a partir d'aquí reelaborar en part les altres. El criteri decisiu ha estat la datació que es fa en aquests jaciments de la Campaniana A en la seva variant mitjana (Lamb. 36, Lamb. 31, Lamb. 55, Lamb. 68, etc..) a partir d'un *terminus post quem* de mitjans de s. II a.C.⁷. Aquesta datació permet diferenciar aquestes produccions de les variants més antigues, i ens fixa un període cronològic que connectarà amb l'arribada ja important, poc després, de les importacions de Campaniana B.

- **Intensificació de la romanització** (Finals s. II a.C.-1a meitat s. I a.C.). Aquest moment ve marcat per la presència de la Campaniana B. Segons la seva relació amb les produccions de la Campaniana A (bé formes mitjanes, o bé tardanes), caldrà considerar la cronologia. En principi la coexistència dels dos tipus en proporcions similars s'interpreta com un moment d'inicis de s. I a.C., per passar a partir del segon quart a dominar de forma clara les produccions de Campaniana B (MIRO ET ALII 1988 p. 18). Si bé és difícil poder afinar tant (doncs aquestes cronologies s'han realitzat a partir de l'estudi de conjunts arqueològics molt complets), nosaltres ens regirem per un principi similar. Es a dir, diferenciarem els conjunts on només s'hi troba Campaniana A, dels que presenten Campaniana A i B, dels que només presenten Campanianes B (amb Campaniana A Tardana).

⁵ Però sempre en aquest moment en proporció minoritària enfront la Campaniana A.

⁶ Una prova la tenim en la variació que han sofert les cronologies de diversos nivells finals d'*oppida* ibèrics de la comarca, per exemple Turó del Vent, on si primer es donava una cronologia d'inicis de s. II a.C. (BOSCH ET ALII 1986 p. 128) darrerament es pensa més aviat en una cronologia de tercer quart de s. II a.C. (PREVOSTI-SANMARTI-SANTACANA en premsa p. 88).

⁷ Per exemple a GARCIA 1988 i CODEX 1992c. Una cronologia semblant per a aquest tipus de peça (Lamb. 36, Lamb. 31, Lamb. 27b de Campaniana A) la trobem en l'estudi del material de "l'Olivet d'en Pujol" (CASAS 1989 p. 31).

Tenim, però, alguns problemes afegits: la Campaniana A Tardana no sempre fou identificada en els estudis antics, i pot ser a vegades considerada Campaniana A més antiga. En segon lloc, sabem que des de no fa massa anys s'estan identificant un seguit de produccions B-oides de cronologies diverses, que no sempre s'han identificat i que poden fer variar algunes informacions que teniem.

Malauradament, però, en la majoria de casos no podem revisar aquests materials ni les cronologies, i per tant creiem que és millor delimitar aquests grans "calaixos de sastre" (bàsicament a partir de la diferència Campaniana A/Campaniana B), completant-los sempre que sigui possible.

En aquest sentit és també molt útil l'estudi de les àmfores (quasi inexistent en jaciments estudiats d'antic). Aquest estudi permet per exemple diferenciar els nivells pertanyents al moment ibèric final dels de l'ibèric ple (a partir de la presència de determinades àmfores Itàliques). Si bé no permet datar amb gran precisió, sí que és molt útil a l'hora d'identificar períodes més amplis (per exemple el pas Greco-Itàlica/Dressel 1A, o l'aparició de les produccions d'àmfores Tarraconeses⁸).

- **El darrer moment de l'Ibèric Final** (2a meitat del s. I a.C.). A partir d'aquest moment ja tenim més dades cronològiques: absència o presència de T. Sigil.lata, les Pre-Aretines, els tipus amfòrics locals (Dressel 1 Laietana, Laietana 1, Pascual 1, Dressel 2/4), amb unes cronologies cada cop més ben definides.

Probablement aquests "calaixos de Sastre" que hem dissenyat poden ser considerats des d'un punt de vista estrictament arqueològic, o millor dit, ceramològic, una mica "simplificadors". És cert que les cronologies ha d'afinar-se més, i que només d'un conjunt ampli de materials, i amb una bona quantitat de jaciments ben estudiats i datats, se'n pot precisar una bona cronologia. Tenim, però, una necessitat d'elaborar aquests "calaixos": les informacions antigues sovint no detallen prou com per poder delimitar més les cronologies, i, en segon lloc, sovint es perillós intentar precisar més, doncs la disparitat de criteris en quant a les datacions d'alguns materials, sobretot en estudis més o menys antics, és molt notable. És més prudent fer una periodització que crec prou significativa, però no tan arriscada a "canvis de moda" en les datacions⁹.

⁸ L'estudi d'aquestes àmfores està fornint importants indicis cronològics per completar la datació de nivells de l'ibèric final. És el cas per exemple el cas de l'àmfora Laietana 1, posterior a la Dressel 1 Laietana, que també s'ha localitzat en contextes de 1a meitat de s. I a.C. (COMAS-CASAS 1989 p. 581-582).

⁹ Un exemple d'aquests "canvis de moda" el tenim en el recent Congrés celebrat a França (DUVAL-MOREL-ROMAN 1991), on s'han intentat coordinar les datacions d'aquest complex

En fer aquesta periodització hem tingut també en compte les darreres dades que ens ofereixen els estudis de materials més recents, en especial aquells referents a la Campaniana A i B, i a les àmfores Itàliques.

Així per exemple pel que fa a la Campaniana A són de gran interès les dades obtingudes al jaciment de Lattes (França) on l'excavació sistemàtica i exemplar d'aquesta ciutat indígena ha permès efectuar un estudi acurat dels materials arqueològics. A Lattara ha quedat ben clar que no pot fer-se una periodització de la Campaniana A (del tipus antiga/mitjana/tardana) que sigui inflexible i excloent. Trobem formes de Campaniana A com la Lamb. 36, Lamb. 33, Morel 68, i fins i tot Lamb. 5, en contextes de primer quart de s. II a.C. (PY 1990b p. 160). Aquest fet sembla ensorrar la classificació entre Campaniana A antiga/mitjana/tardana, però en canvi el propi Michel Py manté aquesta classificació (PY 1990b p. 156). Aquesta classificació es manté perquè es detecta una evolució en aquesta línia, encara que no sigui de compartiments estancs. La Campaniana A a partir del 200-175 i sobretot de 150-125 a.C. diversifica el seu repertori, i es fan cada cop més estranyes les formes antigues (aquest fenomen és clar a "l'Ilot" nº 3, PY 1990b p. 156 i 162). Michel Bats, en una taula de comptatge global, reflexa clarament aquest fet (BATS 1990 p. 352). A la taula es veu clarament com les formes antigues (Lamb. 23, Lamb. 28ab, Lamb. 27ab, Lamb. 42bc) predominen en els períodes més antics (225-175 a.C.) per davallar després, mentre que les formes "mitjanes" (Lamb. 36, Lamb. 27B, Lamb. 31, Lamb. 33ab), tot i apareixer ja a partir del 225-175 a.C., predominen sobretot en el període 175-125 a.C., i encara més en el 125-75 a.C.. També les formes tardanes (Lamb. 5, Lamb. 5/7), tot i apareixer en el 175-125 a.C., són en realitat predominants en el període 75-25 a.C..

Per tant les dades de Lattes qüestionen la classificació excloent de la Campaniana A (les peces individuals no poden datar per elles mateixes de forma exclusiva, sinó només en un sentit percentual), però no qüestiona la cronologia general d'aquesta producció: una Campaniana A F. Lamb 36 és majoritàriament una peça de segona meitat de s. II a.C., tot i que ja n'apareguin a partir del 200-175 a.C.. A nivell de percentatges la classificació de la Campaniana A segueix sent vàlida.

També J.P. Morel està en aquesta línia d'interpretació, quan diu que la classificació en tres fases de producció de la Campaniana A és útil, però no s'ha de prendre al peu de la lletra, sinó en un sentit més ampli, i amb sentit econòmic-comercial (com ell mateix detecta a Cartago) (MOREL 1991 p. 62 i 66).

---

món republicà a la zona de la Gal·lia, i on poden apreciar-se les diverses tendències en les datacions: les provinents de la numismàtica, de la ceramologia, de l'estudi amfòric, etc..., que sovint no coincideixen.

Pel que fa a la Campaniana B, aquesta comença a arribar a Empúries de manera significativa a partir de l'any 125 a.C. (SANMARTI 1978), si bé hi ha algunes produccions de la Campaniana B més antigues, algunes de les quals també arriben a Catalunya. És el cas de la Campaniana B que s'ha anomenat "de producció etrusca" (o veritable "B"), que comença a apareixer a Occident a partir del 150 a.C., si bé n'hi ha d'anteriors. Així per exemple sabem que a Byrsa, a Cartago, apareixen ja peces de Campaniana B "etrusca" ja en un contexte de 1ª meitat de s. II a.C. (F. Lamb. 6, Lamb. 2 i Morel 4111), i també n'apareixen a Corint, jaciment amb una datació final idèntica (MOREL 1990 p. 96-97, MOREL 1991).

A Catalunya sabem que arriben algunes d'aquestes Campanianes B "etrusques". E. SANMARTI (1981) les data com J.P. Morel de 1ª meitat de s. II a.C., però amb pervivença dins la 2ª meitat. També Dupré-Fernandez daten les que apareixen a *Tarraco* (F. Morel 4750) dins la 2ª meitat de s. II a.C. (DUPRE-FERNANDEZ 1987). Sabem per tant que la Campaniana B "etrusca" es present esporàdicament en contextes de 1ª meitat de s. II a.C., i més abundantment en contextes de mitjans i 2ª meitat de s. II a.C.

Podria ser per tant que algun dels jaciments que en vista del predomini de la Campaniana B sobre la A hem situat (seguint el criteri dels estudis recents a la zona) ja a inicis de s. I a.C., poguessin ser en algun cas de 2ª meitat de s. II a.C.. A nivell percentual, però, la Campaniana B "etrusca" a la zona del Maresme no sembla ser la més abundant, i donat que ha estat poc identificada en les intervencions recents creiem que segueix sent útil la nostra periodització¹⁰.

Pel que fa a les produccions B-oides, ja es troben als camps romans de Numància (abans del 133 a.C.), i amb una cronologia similar a Entremont (MOREL 1991 p. 67). Per tant la cronologia d'aquestes produccions s'acosta a la de les Campanianes B, mostrant la unitat del que J.P. Morel ha anomenat "cercle de la B" (MOREL 1991 p. 67).

Un problema semblant el trobem en la datació del pas de l'àmfora Greco-Itàlica a la Dressel 1A. Així per exemple A. Hesnard ha situat l'aparició d'aquest nou tipus d'àmfora (marcat de manera certament arbitrària a partir del canvi en la relació alçada/amplada del llavi) entre el 140-120 a.C.. A partir del 120 a.C. ja no hi ha Greco-Itàlica, i abans del 140 a.C. no hi ha Dressel 1A (HESNARD 1991 p. 51).

A Cartago J.P. Morel constata la transició sense brusquetats entre un tipus i l'altre, que sovint pogueren ser produïdes als mateixos tallers, i sembla que ja a Byrsa es troba alguna Dressel 1A. Per tant és un tipus que apareix poc abans de mitjans de s. II a.C. (MOREL 1990 p. 93).

---

¹⁰ A nivell d'interpretació històrica, a més, és el moment de mitjans de s. II a.C. el que marca el canvi fort, canvi que algun d'aquests jaciments podria reforçar encara més si es confirmés la presència de Campaniana B "etrusca".

A *Lattara* la Greco-Itàlica en canvi perdura més enllà, i es troba encara en nivells de 125-75 a.C., si bé ja en proporció inferior a la Dressel 1. Per exemple a "l'Ilot" 3, en el període 150-125 a.C., es recuperaren 18 vores de Greco-Itàlica per 5 vores de Dressel 1 (PY 1990b p. 170), i en canvi en el període 125-75 a.C., foren 10 vores de Greco-Itàlica, per 19 de Dressel 1A, 3 de Dressel 1B i 3 de Dressel 1C (PY 1990b p. 175).

Als campaments de Numància es data entorn l'any 140-130 a.C. el moment de pas d'un tipus a l'altre (SANMARTI 1989 p. 151). A més Sanmartí constata com mentre el tipus amfòric de transició Greco-Itàlica/Dressel 1 apareix en els derelictes sempre amb Campaniana A, a Peña Roya apareixen ja junt amb Campaniana A i B (SANMARTI 1989 p. 151). Abans del 133 ja hi ha Dressel 1A.

De fet comença a confirmar-se per part dels investigadors la relació existent entre l'aparició de les àmfores Dressel 1 i l'arribada de les Campanianes B, com producte d'un fet comercial (i històric) unitari (així per exemple, NOLLA-NIETO 1989 p. 381 nota 56, SANMARTI 1989 p. 151). Aquesta relació ja havia estat intuïda fa alguns anys per J.P. Morel (MOREL 1978 p. 162), i no podem deixar de posar-ho en relació amb els canvis que es documenten en l'actitut Imperialista Romana d'aquest moment.

Finalment, cal fer dos advertiments pel que fa la cronologia i la periodització dels jaciments:

- En primer lloc ens hem trobat amb el problema dels "materials residuals" que apareixen en els estrats arqueològics. Es tracta d'uns materials d'una cronologia anterior a la cronologia de l'estrat (fixada per la cronologia del material més tardà i la seva posició estratigràfica respecte dels altres estrats), i que, normalment degut a la gran diferència cronològica entre la cronologia d'aquestes peces i la del conjunt, es consideren que no pertanyen a aquest estrat i la seva presència al lloc és "residual".

Aquest és un criteri difícil d'establir, doncs hi ha casos on aquest material pot indicar l'existència al jaciment d'uns nivells més antics, que o bé han estat destruïts per les reformes antigues o bé es troben situats en un punt proper. Si bé és lògic que aquests materials siguin considerats residuals pel que fa a la cronologia de l'estrat, ja no és tan clar que aquest criteri sigui tan lògic pel que fa a la cronologia general del jaciment. Pot haver-hi casos on el buit cronològic entre uns materials i els altres sigui veritablement molt ampli (i aquí el criteri encara és més difícil d'establir). En canvi pot haver-hi casos on el buit no sigui tan ampli. També hi ha el problema del "volum" d'aquest material residual (apareix aïlladament, o apareix de manera esporàdica però amb certa persistència en el jaciment). Finalment, hi ha el problema de si es tracta d'un jaciment excavat en una bona extensió (i en aquest cas l'absència de nivells antics és un indicatiu a tenir en compte), o si es tracta d'excavacions reduïdes (o d'on

nosaltres tenim només una informació molt reduïda (per exemple un conjunt d'un centenar de fragments))¹¹.

Evidentment tota aquesta sèrie de variables plantejen molts problemes difícilment solucionables, i cal per tant triar la solució menys dolenta: nosaltres hem considerat la presència de materials "residuals" antics com indicis d'una possible ocupació anterior del lloc. Aquest criteri, però, l'hem adoptat amb algunes precisions: que tinguem elements més antics ben datables, que hi hagi més d'un sol indicati a considerar, i que coneguem altres casos ben documentats de fenòmens similars. Fins i tot en aquests casos, però, considerarem aquests nivells més antics com a possibles, i els valorem a l'hora d'establir conclusions més generals sempre des d'aquest punt de vista.

Per exemple, en el cas que més freqüentment hem trobat, presència de materials de l'ibèric ple en jaciments de l'ibèric final o posteriors, hem recollit totes les notícies que teniem d'aquest tipus de materials, i els hem considerat com a indicis de jaciments dubtosos. L'existència de diversos casos amb una evolució semblant, però, permet pensar que molt probablement en alguns d'aquells jaciments va existir-hi un precedent de l'ibèric ple, que no ha estat retrobat (podia tractar-se d'un simple sitja).

Aquesta és una possibilitat en la interpretació, l'altre és no tenir en compte aquest material. Caldrà aleshores, però, explicar la seva presència al lloc.

Un altre problema és el de fixar la cronologia inicial d'un jaciment. Es ben clar que la cronologia inicial d'un jaciment pot correspondre a la datació de l'estrat més antic excavat. Aquesta dada és especialment útil quan es tracta d'estrats de fonamentació de murs, d'anivellaments del terreny previs a la construcció, etc... No sempre, però, poden identificar-se aquests estrats i sovint sols coneixem datacions parcials (per exemple l'amortització d'una sitja, o l'estrat d'amortització d'unes estructures). En aquests casos, nosaltres hem utilitzat el criteri de datar el moment inicial del jaciment pel conjunt de material més antic que s'ha recuperat. Es a dir, considerarem que aquell jaciment s'inicià en una o altre fase a partir de la identificació del conjunt més antic dels materials recuperats: no es data a partir de la peça més antiga, sinó a partir de la identificació d'un conjunt de materials que podem adscriure a una determinada fase. Es el cas freqüent, per exemple, de la troballa, ente materials Alt-Imperials d'un jaciment, de un petit o mitjà lot de ceràmiques Campanianes, imitacions locals de Campanianes, àmfora ibèrica, ceràmica comuna

---

¹¹ En el marc del recnt Col·loqui sobre la cronologia de la Gal·lia al s. II-I a.C., es plantejà aquest problema dels materials residuals. A pregunta de J.P. Morel sobre la qüestió, A. Desbat considerà que cal entendre la presència de materials més antics en contextes posteriors, com pertanyents a períodes d'ocupació anteriors del jaciment (DUVAL-MOREL-ROMAN 1991 p. 308).

ibèrica, i ibèrica a mà. Aquest conjunt (que en molts jaciments és una part molt petita del total de materials conservats) no apareix només en un sol jaciment romà, sinó en gran part d'ells. Per tant, creiem que es pot establir a partir de la seva troballa una datació del jaciment en època ibèrica final, si bé en molts casos no s'hi han identificat estrats d'aquest moment.

Molts d'aquests problemes podrien obviar-se si estiguéssim treballant a partir d'excavacions arqueològiques més o menys recents, on es coneix una mínima estratigrafia i s'ha conservat i estudiat la totalitat del material arqueològic recuperat. Malauradament sabem que no és aquest el nostre cas, i per tant tenim un volum d'informació arqueològica que hem d'acceptar tal i com la coneixem (i és un gran volum d'informació, que no es pot desapropiar). Es per això que hem escollit aquests criteris, questionables, però necessaris si volem profunditzar mínimament en la interpretació històrica i arqueològica del poblament a la comarca.

Finalment, cal dir que per efectuar aquesta primera interpretació de les dades arqueològiques (doncs posteriorment, a l'apartat de les conclusions, farem una interpretació global) seguirem en cada període el mateix esquema: en primer lloc un recull de les dades més interessants que presenta cada jaciment en aquest moment (tot i que sigui repetir el que ja hi ha a la fitxa, això permet valorar millor el conjunt), i en segon lloc la interpretació conjunta de totes aquestes dades, intentant destacar sobretot els fenòmens que apareixen generalitzats en els diversos jaciments, els fenòmens que poden ser indicis d'elements històrics.

La distribució d'aquests jaciments està reflexada en el conjunt de Mapes del n° 16-22.

2.3.2 - EL PERIODE IBERIC PLE (S. IV-III a.C.).(Mapa 16a i 16b).

El territori del Maresme fou una àrea densament ocupada en època ibèrica plena (s. IV-III a.C.). Coneixem un conjunt important de jaciments que ens documenten aquest moment històric, si bé encara estem lluny d'aconseguir interpretar de manera complerta les diverses relacions establertes entre aquests assentaments.

Dels jaciments que tenim documentats en la nostra àrea d'estudi se'n poden extreure però algunes pautes generals, que en cap cas pretenen ser exhaustives, sinó més aviat indicatives d'un tipus de societat encara molt mal coneguda.

- ELS *OPPIDA* .

Tenim diversos assentaments tipus *oppidum* documentats a la comarca:

* **Burriac /Ilduro** (nº 12.1). En època ibèrica plena sabem molt poques coses d'aquest centre indígena. El paper preeminent del poblat (de fet practicament un centre urbà) quedà ja reflectit en aquest moment, quan sabem que entre mitjans i finals del s.IV a.C. es realitza un important terraplenament de les estructures anteriors per construir-s'hi a sobre un sistema d'emmurallament, amb alguna torre quadrangular. Si bé el perímetre es creia que havia estat engrandit en època ibèrica final, darrerament sembla demostrar-se que aquest perímetre emmurallat no va variar al llarg de la vida posterior del poblat (ZAMORA ET ALII 1991 p. 347). El que no pot descartar-se, però, és que, com s'ha documentat a altres poblats de la comarca, en un moment que podríem situar a inicis del s. II a.C. s'haguessin reforçat o reconstruït alguns trams de muralla.

La pervivença del perímetre emmurallat del poblat, suposa que ja a la segona meitat del s. IV a.C. el poblat de Burriac tenia una superfície aproximada de 10 Ha. Evidentment no sabem si tot era ocupat per construccions, però hem de concloure que en qualsevol cas és un indicatiu clar de la potència del centre indígena.

Si bé sabem molt poc de les estructures constructives d'aquest moment, sabem que aprofitant la construcció de la muralla es bastiren noves habitacions que se li adossaren. Aquestes habitacions, en les quals les llars de foc eren fetes amb una capa de fragments ceràmics i una petxina en el

¹ Entenem el terme *Oppidum* segons el seu significat d'assentament emmurallat. Reconeixem que el terme llatí té també un valor més complexe (es tracta d'un centre urbà, principal en el territori), i en aquest sentit estem d'acord en la crítica a l'ús indiscriminat d'aquest terme aplicat al món ibèric (BURILLO 1991 p.43). Creiem, però, que l'existència d'una muralla en aquests centres és un element que pot diferenciar-los d'altres, i recollim amb aquest terme aquesta diferència.

seu centre, tradició que ja es trobava en nivells més antics, continuaren amb una cobertura de brancatge i fang.

Com a elements més significatius d'aquest moment, cal destacar probablement la construcció d'una gran cisterna excavada al sauló (de la qual si bé no coneixem la cronologia inicial, els possibles paral·lels amb la cisterna de Turó del Vent, datada en època ibèrica plena, permetrien situar-la en aquest moment), així com l'erecció del que s'ha anomenat "edifici públic", una superfície coberta no inferior a 45 m², suportat per unes columnes de fusta, amb una gran llar central, que s'ha relacionat amb edificis religiosos del Mediterrani Oriental (BARBERA 1985).

En qualsevol cas, el que sembla clar és que el centre indígena de Burriac és ja en època ibèrica plena un nucli de primer ordre dins l'estructura de la societat ibèrica. La seva gran extensió, així com l'existència d'estructures com l'edifici públic o la gran cisterna, així permeten interpretar-ho.

* **Cadira del Bisbe** (nº 7.2). Tampoc d'aquest jaciment tenim gaires indicis. Sabem que en el s. IV existien diverses habitacions (una de les quals amb una sitja) estructurades entorn un urbanisme aterrat, amb escales que unien els diferents nivells. Hi havien algunes restes d'empedrat en alguns carrers, formats per les cases adosades les unes a les altres. Sembla que en aquest moment el poblat no tenia una muralla, però s'ha constatat sota la muralla posterior un fossar més antic, que podria correspondre probablement a un fossar defensiu que rodejaria i protegiria el poblat (semblant potser al documentat a Turó del Vent (nº 19.5).

Sembla que en aquest moment devia funcionar també una àrea amb diverses sitges (se n'han documentat sis), que s'amortitzaren a finals de l'època ibèrica plena.

* **Turó Gros de Cellects** (nº 11.1). Del nivell de l'ibèric ple coneixem algunes habitacions excavades a la part superior del poblat (àmbit II i III). Es tracta d'habitacions sobre les quals es construirà a finals del s. III a.C. un nou conjunt d'estructures. Del conjunt de l'ibèric ple, però, practicament no en sabem res.

* **Turó del Vent** (nº 19.5). Els nivells de l'ibèric ple d'aquest assentament documenten l'existència d'una àrea d'hàbitat molt reduïda i en canvi una gran àrea destinada a l'enmagatzament de la producció agrícola en sitges (se n'han localitzat unes 80). El conjunt de sitges i del petit sector d'hàbitat (en relació al tamany del "poblat") està defensat per un important sistema defensiu bastit entorn el final del s. IV a.C., que amortitza un conjunt de sitges i un fossar anterior. Al llarg del s. III a.C. s'obre noves sitges, que s'amortitzen a finals de segle. El nou sistema defensiu d'inicis del s. III a.C. inclou una torre quadrangular de guaita que vigila la plana del Vallès. També d'aquest moment entorn finals del s. IV inicis s. III a.C. es data la construcció d'una gran cisterna d'aigua.

* **Torre dels Encantats** (nº 20.3). Del moment ibèric ple no coneixem amb seguretat més estructures que un grup de sitges excavades als anys 50. Els materials apareguts tenen una cronologia inicial del s. IV a.C., i arriben a finals s. III a.C., inicis s. II a.C.. Cal pensar, però, que les estructures documentades per J. Sanmartí (un poblat amb les habitacions disposades en terrasses succesives, separades per carrers orientats en direcció perpendicular al sentit del pendent, que ocupa una important àrea -23.000 m²- (SANMARTI 1986 p. 77)) ja podien existir en aquest moment. El poblat estava emmurallat, però no coneixem la seva cronologia, ni per tant si ho estava en època ibèrica plena.

* **Montpalau** (nº 27.1). No s'ha efectuat excavacions en aquest poblat. Malgrat tot, sembla tractar-se d'un poblat d'envergadura considerable. La muralla es conserva en part, però en desconeixem la cronologia. Pel ric volum de materials importats, el punt dominant on està situat, així com per la pervivència que demostra fins ben entrat el s. I a.C., cal considerar-lo com un centre de primer ordre.

* **Puig Castell** (nº 25.2): Es tracta d'un petit *oppidum*, o hàbitat enmurallat. Les seves reduïdes dimensions, 60 x 25 m., fan que probablement hagi de ser considerat un centre de segon ordre. Consisteix en un petit poblat d'erola, amb les habitacions distribuïdes radialment i adosades per la part posterior a la muralla. S'ha excavat tan sols una habitació, detectant-se una única fase en les edificacions. Es una fase datada pels materials arqueològics en el s. IV a.C., i que perviu fins la 1ª meitat s. II a.C..

- PETITS HABITATS ENTURONATS.

* **Turó de Montgat** (nº 1.1): Coneixem materials d'època ibèrica plena procedents d'aquest jaciment. També es coneixen excavacions antigues d'algunes sitges i diverses estructures, però no sabem si s'identificaren nivells de l'ibèric ple. Les excavacions recents sols identificaren nivells de l'ibèric final, però han confirmat les troballes de material a partir del s. IV a.C. En tot cas la naturalesa de les troballes no permet parlar d'*oppidum* (no s'ha localitzat cap muralla), ni tampoc sembla un jaciment de gran extensió (si bé ha arribat a nosaltres molt destruït per l'acció antròpica recent).

* **Muntanya de Montalt** (nº 16.7): S'han identificat ja d'antic dalt del turó restes constructives ibèriques, que en part han estat confirmades recentment (SANMARTI 1986 p. 412). La presència superficial de ceràmica ibèrica a mà i a torn, sense importacions ni tègula, fa pensar més aviat en un assentament de l'ibèric ple. El lloc on està situat l'assentament així com la migradessa de les estructures fa pensar més aviat en un punt de control visual, una talaia².

² Element que no només ha de tenir una funció de vigilància envers l'exterior, sinó que també pot ser un element d'implantació territorial de control interior, d'afirmació

* **Montcabrer** (nº 12.10): Gran volum de materials superficials dispersos al llarg de la carena del turó. Hi ha un volum alt de materials ibèrics, ceràmica a mà, etc., que fa pensar en una freqüentació del lloc ja des d'època ibèrica plena. S'hi han citat restes d'habitacions, que no s'ha identificat en prospeccions recents.

* **Agell de Dalt, Creu de l'Abella** (nº 12.22 i 12.23): S'hi citen habitacions ibèriques. Actualment s'hi troben materials ibèrics dispersos. La proximitat a Burriac fa pensar en una ocupació ja de l'ibèric ple.

* **Coll de Lorita** (15.8): En aquest punt s'hi citen restes d'habitacions ibèriques, i a prop una necròpolis semblant a la de Can Rodón. En superfície si ha trobat ceràmica ibèrica.

* **El Roser-Mujal** (26.2): Si bé no s'han identificat estructures de l'ibèric ple, si que s'ha trobat un estrat a la zona del plà amb ceràmica ibèrica i àtiques de figures roges, el que ens dona una cronologia clara dins l'ibèric ple.

- PETITS HABITATS DE PLANA O VESSANT.

* **Hàbitat del Turó dels Dos Pins** (12.4): Inicialment aquest petit hàbitat del s. V a.C. havia estat edificat en materials peribles. Al s. IV a.C. es reedifica en pedra, amb una habitació i una cisterna. A la segona meitat del s. III a.C. l'hàbitat s'engrandeix, presentant dues habitacions adossades, i es construeix una nova canalització que alimenta la cisterna. No s'han localitzat sitges.

* **Can Borràs** (12.7): Es tracta també d'un petit hàbitat sense sitges, dividit en dues habitacions. La cronologia inicial sembla del s. IV a.C.

* **La Barceloneta** (12.24): Es coneix tan sols un angle de paret d'aquest jaciment, al qual apareixia associat material ibèric comú, sense identificar-se cap importació. Sembla que seria un nou hàbitat del tipus petit i dispers com hem vist a Dos Pins o Can Borràs. De fet en aquesta vall de Cabrera se n'han identificat recentment alguns més en prospecció superficial.

* **La Serreta-Can Teixidor** (nº 4.2 i 4.5): Coneixem tan sols materials superficials provinents d'aquest punt (arrassat actualment), i de llocs propers (Can Teixidor, nº 3.5), on va localitzar-se material ibèric, ceràmica a mà de tradició Hallstàtica i vernís negre no romà. També es coneixen a prop d'aquest punt les restes d'una necròpolis del Bronze Final. Tot i alguna referència bibliogràfica a un poblat

---

d'una estructura de poder ben implantada (veure per exemple BURILLO 1991 p. 45).

ibèric, sembla que podria tractar-se més aviat d'algun assentament ibèric petit o mitjà.

* **Can Llinàs (4.5)**: No s'han identificat estructures del moment, però en diverses sitges d'època posterior, així com en les restes constructives d'un dipòsit, aparegueren algunes peces de Proto-Campaniana del Taller de les Petites Estampetes, àmfora Cartaginesa Mañá C-2, i àmfora púnico-ebussitana, que dona una cronologia inicial de s. III a.C.

* **Al Veral de Vallmora (5.1)**, en l'excavació d'unes habitacions, aparegué entre el material alguns peces datables de l'ibèric ple (Proto-Campanianes del Taller de les Petites Estampetes i del Taller de Roses, àmfora Mañá C2).

* **Jaciment ibèric del Morrell (15.2)**: Es tracta d'un conjunt de materials aparegut en uns sondeigs que identificaren un assentament del bronze antic. En els nivells superiors aparegué material exclusiu ibèric i púnic (àmfora Cartaginesa i àmfora púnico-ebussitana). Aquest contexte arqueològic influenciat especialment pel món púnic sembla correspondre sobretot a un moment entorn el s. III a.C.. La presència en superfície d'algun fragment informe d'àmfora Itàlica pot indicar una certa pervivença en el s. II a.C.

- SITGES I CAMPS DE SITGES.

* **Can Teixidor (3.5)**. Han estat descobertes dues sitges ibèriques, en part excavades, ha aparegut material de l'ibèric ple en el reompliment: dues vores d'àtica de vernís negre i un fragment de Proto-Campaniana del Taller de Roses. En l'amortització hi ha també un fragment de Campaniana A.

* **Can Bartomeu (12.6)**: S'ha excavat un conjunt de 18 sitges agrupades, sense cap estructura d'hàbitat propera, que s'amortitzaren a finals de s. III a.C., i que per tant el seu funcionament data de l'ibèric ple.

* **Can Grandia (12.5)**: Es coneixen algunes sitges, fora la zona d'hàbitat de l'ibèric final, que s'utilitzaren en època ibèrica plena (una s'amortitza amb material de s. IV a.C.), i trobem alguna peça Proto-Campaniana i Atica en reompliments de sitges més tardanes.

* **Can Modolell I, Can Miralles (12.3)**: Hi ha un conjunt d'aproximadament 5 sitges que s'amortitzen o en època plena o a finals de s. III a.C. inicis s. II a.C., i que per tant la seva utilització data d'època ibèrica plena. El conjunt total de sitges era de 13. Apareixen aïllades d'estructures.

* **Pla dels Matxos (13.13)**: En aquest punt fou excavada una sitja ibèrica reomplerta amb material ibèric i ceràmica àtica de figures roges. Sembla que a prop hi havia un hàbitat, del qual no en sabem res.

* **Can Jordi (16.10)**: De les 5 sitges excavades en aquest punt, com a mínim dues pertanyen a l'època ibèrica plena, amb amortitzacions datables de finals del s. III a.C., i per tant amb una cronologia d'utilització anterior.

* **Ca'l Bisbe (22.2)**: Si bé sols s'ha excavat una única sitja conservada (datada per un fragment de Proto-Campaniana en el s. III a.C.), tota la zona és plena de material superficial, amb material també de l'ibèric final, aparegut probablement en aterrar-se recentment l'indret. Pot tractar-se doncs d'un camp de sitges més ampli.

- FORNS I ABOCADORS.

* **Can Vilà (7.1)**: S'ha excavat en aquest punt un abocador de forn ibèric. El forn produïa majoritàriament àmfora ibèrica, però també peces comunes. L'abocador ha estat datat en el s. IV-III a.C., moment en el que sabem amb seguretat que funcionava el forn.

* **Camí de Vista Alegre (14.5)**: Abocador d'un centre ceramista relacionat amb uns forns i magatzems. Els abocadors estan en funcionament des de la 1ª meitat del s. III a.C. fins possiblement inicis del segle següent. El principal material abocat aquí, directa o indirectament provinent d'un forn productor, era àmfora ibèrica, si bé també es produeix ceràmica comuna. La preponderància del material importat correspon a àmfora de filiació púnica. Aquest abocador està situat bastant a prop dels forns de Sta. Cecília.

* **Forns de Sta. Cecília (14.6)**: S'han identificat, i en part excavat, 4 forns circulars excavat al sol. També s'ha excavat part de dos abocadors, un dels quals presenta un gran volum d'àmfora ibèrica, principal producció del forn, i també algunes peces comunes, datable de finals de s. III a.C., inicis s. II a.C.

* **Can Jordi (16.10)**: En l'amortització d'una de les sitges de Can Jordi han aparegut més de 5.0000 fragments d'àmfora ibèrica, amb alguns clars rebutjos de forn. També hi ha restes de peça comuna (*guttus*). El material importat (Proto-Campaniana i algun fragment d'àmfora Itàlica informe) permet datar l'abocament a finals del s. III inicis s. II a.C.

- NECROPOLIS.

* **Can Rodon de l'Hort (12.2)**: Necròpolis amb 14 tombes en sitja ibèriques, si bé se'n poden haver destruït altres. A mitjans del s. III a.C. ja hi ha alguns enterraments en aquest punt. Son incineracions, on es diposita el difunt en una àmfora, amb una altra àmfora al costat, i el seu aixovar, on no hi falta l'armament de ferro o bronze.

* **Necròpolis Turó dels Dos Pins (12.3)**: Gran necròpolis on s'han excavat 94 tombes, de diferent tipologia. Sembla que podria haver-hi diferències segons el sexe dels difunts. Hi

ha un cas d'una tomba, però, on la diferència s'ha d'explicar per altres motius: és una tomba comunitària, amb sis incineracions, i unes 80 peces d'aixovar. A partir de mitjans del s. III a.C. ja s'enterra en aquest punt, amb una gran densitat d'enterraments en relativament poc temps.

- JACIMENTS DUBTOSOS.

Inclourem en primer lloc en aquest apartat alguns jaciments els quals, segons les restes materials conservades i la manca d'importacions datables, no poden ser inclosos amb total seguretat en aquest grup de l'ibèric ple. El problema queda plantejat, però, pel fet que la presència en molts d'ells de ceràmica a torn i a mà, sense importacions ni utilització de tègula o *dolia*, ha estat considerat més aviat un índex de cronologia antiga, i permet pensar que poden pertanyer a aquest grup. Es tracta de:

* **Ca l'Estrany (9.2)**: En aquest punt s'hi han citat restes d'habitacions ibèriques, però ara no s'hi observa res.

* **Can Cabot (13.18)**: En aquest punt s'hi citaven restes d'habitacions ibèriques, dada poc clara. El que sí sembla més segur és que s'hi escapçà una sitja, on aparegueren dues urnes a mà.

* **Turo Cabanyes (14.32)**: En aquest punt s'hi cita un gran escampall de ceràmiques ibèriques, sense cap més precisió.

* **Can Deri (20.6)**: Abundant presència de materials ibèrics superficials a l'indret, sense importacions.

Un segon grup el formen alguns altres jaciments que sols presenten molt poques peces de cronologia antiga, en un contexte més aviat d'ibèric final. Els inclourem també aquí a títol hipotètic. Es tracta de:

* **Poblat a 200 m. del Cementiri (10.7)**: Si bé les restes constructives identificades (restes de murs i alguna sitja) pertanyen a l'ibèric final, s'han trobat en aquest indret (per exemple en el reompliment d'una sitja) algunes peces que imiten produccions de l'ibèric ple, especialment del s. III a.C.. Al tractar-se d'imitacions no es possible afirmar l'existència segura de materials d'aquest moment.

* **Can Balençó (13.17)**: En aquest jaciment no s'ha excavat cap nivell pertanyent a l'ibèric ple, però s'hi ha trobat en estrats superficials, sobretot en estrats producte d'arrossegament fluvial (i també en algun estrat d'amortització) materials de l'ibèric ple (algun fragment de ceràmica àtica de vernís negre, àmfora púnica antiga - 1 frag. Mañá D 1a, 2 frags. PE-12, algun de PE-13, P-14, PE-22, Mañá C-). Sembla sobretot un conjunt de s. III a.C.

* **Ca la Madrona (14.8)**: En aquest jaciment ha aparegut també algun material de l'ibèric ple, com una forma Lamb. 42 de

vernís negre que ha de ser o àtica o Proto-Campaniana, probablement una peça del Taller de Roses. Si bé un sol fragment és molt poc per poder identificar un nivell antic, cal tenir en compte que el lloc és prop dels forns ibèrics de Sant Simó (14.6) i d'un posterior abocador ibèric (Can Bada, nº 14.9).

* **Vil·la dels Caputxins (14.17)**: Ha estat localitzat entre els materials d'excavacions antigues, algun material ibèric que podria remontar a una cronologia de l'ibèric ple. Es tracta de dos fragments de ceràmica ibèrica (olla de vora acanalada i fragment d'urna d'orelletes), un dels quals també podria ser de l'ibèric final, moment que tenim ben documentat al jaciment, la qual cosa no permet assegurar l'existència d'ocupació en època ibèrica plena.

* **Al Jaciment ibèric de St. Pere (15.4)** es trobaren en superfície fragments de ceràmica ibèrica, àmfora Greco-Itàlica i Apul·la. El conjunt podria datar en el s. II a.C., però en el lloc es coneix la notícia de la troballa d'una moneda de s. III a.C., el que pot fer endarrerir a aquest moment la cronologia del jaciment.

* **Sot del Camp (16.2)**: En aquest jaciment ha estat localitzada una peça de vernís negre àtic (Lamb. 21), i una peça Proto-Campaniana del Taller de Nikion, el que fa pensar en l'existència d'un nivell inicial de s. III a.C.

* **A Torre Llauder (14.35)** ha aparegut en les darreres excavacions efectuades a la part baixa algun fragment de Proto-Campaniana, indicatiu molt feble d'una possible freqüentació del lloc que cal recollir.

* Al propi nucli d'**Iluro** han aparegut materials d'aquest període. A la zona del "Fossar Xic" s'hi identificaren estructures ibèriques de difícil datació. En diverses intervencions arqueològiques, però, s'hi ha recollit material d'aquest moment: algun fragment de ceràmica àtica, fragments del Taller de les Petites Estampetes, una moneda púnica de s. III a.C., a part de ceràmica ibèrica a torn i a mà (veure apartat d'**Iluro**).

* Al jaciment del **Jardí Park (7.14)** entre material de l'ibèric final ha aparegut un únic fragment de vora d'un vernís negre del Taller de Roses. Al ser una peça única no creiem que indiqui una ocupació d'aquest moment, si bé cal recollir la dada.

També hem de dir que probablement molts dels jaciments que tenim documentats en fases ibèriques posteriors poden tenir amb gran probabilitat un origen dins l'ibèric ple. Es tracta de jaciments coneguts o bé en superfície o bé per notícies antigues. Malauradament el conjunt material trobat en superfície, o les informacions antigues que coneixem, no ens ho permeten assegurar, doncs només coneixem materials